

НАЦИОНАЛНО-ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНИТЕ ТЕНДЕНЦИИ ВО
РОМАНИТЕ *МАРА* ОД СТОЈАН ХРИСТОВ И *КАПЛАН* *МАРТИН*
ЧЕДЕРМАЦ ОД ФРАНЦЕ БЕВК

Romana *Mara* ameriškega pisatelja makedonskega porekla Stojana Hristova in *Kaplan Martin Čedermac* Franceta Bevka sta bila objavljena leta 1937. Romana se dopolnjujeta na ravni prizadevanj za narodni obstoj, ki jih pisatelja gradita na leposlovnem gradivu. Stojan Hristov tematsko odraža posebej pomembno obdobje iz preteklosti svojega naroda, Ilindensko vstajo, Bevk pa umetniško predstavlja položaj primorskih Slovencev pod italijansko okupacijo. Avtorja sestavita strukturno različna romana. Hristov prepoji svoj roman z epsko-lirskimi opisi glavnih junakov. Bevk se v opisu političnih in socialnih razmer, v katerih so živeli Beneški Slovenci, osredotoča na raznorodovanje, ki so mu bili izpostavljeni, zelo občutljiva snov romana pa se odslikava v psihološkem stanju.

makedonski roman, slovenski roman, socialni realizem, boj za nacionalni obstanek, raznorodovanje, ilindenska vstaja, Beneški Slovenci, S. Hristov, *Mara*, F. Bevk, *Kaplan Martin Čedermac*

The novel *Mara* by the American author of Macedonian origin, Stojan Hristov, and the novel *Kaplan Martin Čedermac* by the Slovene author, France Bevk, were published at the same time, in 1937. The two novels are complementary on the level of the national-existential tendencies, constructed on their belletristic material. Stojan Hristov thematically reflects a particularly influential period from his nation's past, i.e., the *Ilinden* uprising, while Bevk delivers an artistic presentation of the situation of the Littoral Slovenes under the Italian occupation. The structures of the novels that the authors assemble are different. Hristov saturates his novel with epical-lyrical descriptions of the main characters. In the realm of socio-political and social conditions of the *Benečija* Slovenes, Bevk focuses on the process of denationalization that they were exposed to. He mirrors the sensitive subject matter of the novel with the psychological condition.

Macedonian novel, Slovene novel, social realism, struggle for national existence, denationalization, *Ilinden* uprising, *Benečija* Slovenes, S. Hristov, *Mara*, F. Bevk, *Kaplan Martin Čedermac*

Романот *Мара* од американскиот писател од македонско потекло Стојан Христов (1897–1996) и романот *Капеланот Мартин Чедермац* од словенечкиот писател Франце Бевк (1890–1970) се настанати, односно објавени скоро во исто време. Првиот е објавен во 1937 година на

англиски јазик во Америка, а вториот во 1938 година на словенечки јазик во Љубљана, но потпишан со псевдонимот Павле Седмак. И покрај едновременоста на нивната појава, настанати и објавени на две меѓусебно оддалечени места од светот, во две различни литературни и културни средини, тие не се толку комплементарни според нивните структурни и стилско-изразни вредности, колку што се комплементарни според национално-егзистенцијалните тенденции што се изразуваат во нив. На некои нивоа сосема забележливо, а на некои таквите свесни стремежи на авторите се најсуптилно инкорпорирани во белетристичкото ткиво на нивните романи. Тоа, пак, е во врска со највиталните национално-егзистенцијални стремежи во животот и во развојот на македонскиот и на словенечкиот народ, кои претставуваат препознатлив предмет на преокупација и во други дела од творештвото на двајцата автори, но и во нивната поширока патриотска дејност. Стојан Христов, имено, и како публицист ја афирмира вистината за Македонија меѓу политичката јавност во САД, а Франце Бевк е неразделен соборец и поддржувач на обесправените Словенци во словенечкиот дел од Приморјето, кој во периодот меѓу двете светски војни беше под италијанска окупација.

Роден во Македонија, но уште на 14-годишна возраст отселен во САД, Стојан Христов како писател се формира и се реализира далеку од татковината и во услови што му ги овозможуваше една и поинаква и многу поразвиена културна средина. Без можност да создава на својот мајчин јазик, веќе со употребата на англискиот, но и со развивањето во американскиот литературен контекст, тој не може а да не припаѓа на американската литература, па и вредносно да не партиципира во неа. Но, станува збор за типичен дводомен автор бидејќи неговото литературно дело не само што скоро целосно е тематски поврзано со Македонија, туку тоа е и создавано врз генетската и атавистичка врска со македонската земја. Свесен за «неизбришливоста на потеклото», со тоа Христов не само што ѝ се оддолжи на својата татковина, туку забележливо партиципира во квалитативните вредности и на македонската литература.

Франце Бевк, пак, иако голем дел од животот помина на оној дел од словенечката територија што во текот на неколку децении беше одделен од националната матица, сепак, воопшто не излегува од регуларниот развоен контекст на словенечката литература, која се развиваше во многу посреќни околности од македонската. Соочувајќи се, не само како национален деец, туку и како писател во потесна смисла, со највиталниот проблем на Бенешките Словенци – јазикот, движејќи се, час со поголем, час со помал успех, по мошне чувствителната линија

меѓу политиката и уметноста, долго време и еден забележлив дел од неговиот литературен опус тој го создаваше во знакот на свесноста дека мајчиниот јазик, односно неговото потиснување и забрана на еден дел од словенечката земја претставуваат најголемата опасност за националното опстојување на Словенците. Па така, забраната и спречувањето на мајчиниот јазик се попрштето како за индивидуалната, човечката, така и за националната реализација и на главниот јунак од романот *Капеланот Мартин Чедермац*. Врз моќта и, особено, врз немоќта на неговото спротивставување, пак, се засновува не само идејната, туку и креативната подлога врз која авторот го создава веројатно неговото најдобро романескно остварување.

Во услови на недоволно развиена уметничка литература на неговиот мајчин јазик, па веројатно и поради не сосема доброто познавање на постоечките остварувања и вредности во таа литература, Стојан Христов прави извонредни напори за да го долови македонскиот историско-револуционерен амбиент. Но, бидејќи не му е изворно многу познато ниту историското време во кое го лоцира дејството на неговиот роман, независно што кај него не избледеле сосема спомените од раното детство и што неколку години престојуваше на Балканот како дописник на американските весници, тој веројатно има предвид и некои индиректни извори. Нему му се, бездруго, познати тогаш веќе објавените спомени од Павел Шатев, еден од солунските атентатори, чии акции претставуваат финален дел од романот *Мара*, како што му е, веројатно, познат и романот *Роби* од бугарскиот писател Антон Страшимиров. Од друга страна, пак, Христов прави напори за да биде и уметнички прифатлив, да биде и доволно модерен и иновантен барем за просечниот американски читател. Без да ги испушти од предвид сите тие околности, ако не по углед на, тогаш во некој заумен дослух со националните драмски и поетски текстови на Чернодрински и на некои други македонски автори од револуционерната епоха, во својот роман и тој тематски се свртува кон највпечатливиот период од минатото на неговиот народ – кон времето на национално-револуционерните борби од крајот на XIX век, па сè до Илинденското востание.

И Стојан Христов и Франце Бевк, во романите *Мара* и *Капеланот Мартин Чедермац* создаваат суптилни креативни механизми со кои ја откриваат исконската не толку индивидуална, колку колективна опстојувачка енергија. И кај едниот и кај другиот автор акциите ги повлекуваат најпрво главните протагонисти. Зад нив е навидум, но само навидум, пасивниот колектив – народот, кој вистински дејствено се активира во завршните сцени. Но, секако, се работи за многу различни елементи на национално-егзистенцијалниот амбиент кај двајцата

автори, па веројатно нема читател кој не би забележал дека главните протагонисти од романот на Христов се повеќе предиспонирани за акција, а главните протагонисти од романот на Бевк се примарно предиспонирани за интимно преживување на националната драма. Па сепак, тие се и двајцата (Христов и Бевк) во неразделна врска како со националните, така и со општествено-политичките состојби и трауми на нивните народи. Така е бидејќи и Христов и Бевк се автори кои се склони кон креативно поистоветување на сопствената со националната судбина. Тоа е особено читливо кај Христов и тоа, навистина, повеќе во другите негови дела, отколку во романот *Мара*. Во *Мара*, пак, таквата тенденција е проникната во подлабоките слоеви на текстот. Тоа е, пред сè, затоа што во овој роман Христов креативно изобразува време кое одвај беше сочувано во неговото најрано паметење.

Спротивно на него, во неговото најуспешно романескно остварување, Франце Бевк се зафаќа со уметничко транспонирање на состојби и случувања на кои тој можеше да им биде не само сведок, туку да биде дури и учесник во нив. Тоа се состојби и случувања од актуелниот живот на приморска Словенија, состојби од меѓувоенниот период, кога тој дел од неговата земја беше под окупација на фашистичката италијанска држава. Поаѓајќи од расказот *На пресвртот*, кој во однос на романот *Капеланот Мартин Чедермац* има функција на прототекст, дури и главниот, преовладувачкиот момент во неговиот роман Бевк ќе го стави врз забраната на словенечкиот јазик за употреба во училиштата и во црквите, а без да моделира според себеси некого од протагонистите, своето поактивно присуство во романот ќе го лоцира на нивоата на национално-опстојувачките идеи, кои претставуваат носечка структура на целокупното романескно ткиво.

За разлика од Стојан Христов, кој Илинден можел да го сочува само како некои секвенци од најраните детски спомени или преку нарации на други, Франце Бевк и лично се вклучува во едно витално национално движење – со што, ако не се поистоветува со, тогаш барем застанува на идејната линија на главниот јунак од неговиот роман. Па, наспроти фактот што имал вистински прототип, човек од животот, во ликот на Чедермац тој внесува и забележливи креативни моменти, а со тоа, секако, нешто и од неговите сопствени патриотски идеи. Чедермац, со тоа, ја има и функцијата на гласноговорник на авторот, иако Бевк подеднакво настојува и да го оддалечи од таквата функција и послободно да го индивидуализира. Таквите нијансирања во идеолошкиот активитет на Чедермац најмногу се чувствуваат во некои од неговите разговори, особено во разговорот со префектот, кога треба да се потврди неговата позиција на идеен гласноговорник на авторот и, веднаш потоа, во

разговорот со ковачот Ванц Ракар, кога се веројатно најзабележливи авторовите «интервенции» на планот на креативната индивидуализација на главниот јунак.

Настојувајќи уметнички да ги изразат егзистенцијалните состојби на нивните народи, но и активистички да ги актуелизираат опстојувачките и спротивставувачките процеси кај нив, и Стојан Христов и Франце Бевк компонираат во основа реалистички романескни структури. Но, во нивната индивидуална креативна надградба, во многу нешто, понатаму тие ќе бидат и доста различни – како различни од класичниот реализам, така различни и меѓу себе. Со оглед на различните литературни и културни милјеа во кои создаваат – американската модерна проза од меѓувоенниот период, како и специфичните настојувања на Христов да се биде американски без да му се изневери на македонското, односно словенечката социјално-реалистичка практика од 30-тите години на XX век – нема дури ни било какви предуслови според кои би се очекувала некаква позабележлива меѓусебна сличност кај нив.

Наоѓајќи се повеќе на некоја суптилна, но по малку и компромисна, отколку математичка или логичка средина меѓу американскиот литературен амбиент и македонските национални обврски, сепак, својот роман С. Христов го пишува примарно како македонски писател. Тоа е ако кон романот се гледа од позицијата на неговиот автор. Но ако се гледа од позиција на неговите промислувачки настроени реципиенти, не може а да не се констатира една двојност. Романот е пишувачки, имено, колку за американскиот, толку и за македонскиот читател. И тоа не само за тогашниот, туку, дури и повеќе, за идниот македонски читател. Оттука, Христов и директно се впушта во големата тема на/за времето и земјата на неговата вистинска, па дури и единствена креативна преокупација. Спротивно на актуелните литературни норми, барем во романескната рамка, тој прави еден вистински епски зафат и скоро незабележливо, андриќевски, би рекол, не внесува во поконкретниот амбиент на неговиот креативен интерес и не запознава со не така бројниот персонаж, се разбира, ако не се изземат присуството и активитетот на мошне живо и сугестивно претставениот колективен јунак. Не толку самата тема, колку «обврските» како македонски писател, него ако не поинаку, тогаш барем привидно го прикотвуваат за постапката на стариот реализам. Па сепак, своето модерно реалистичко претставување на историјата Христов не го сведува само на глобалниот епски зафат, туку го продолжува низ лирските проникнувања во душевните ентериери на главните протагонисти, особено на насловната јунакиња Мара и на нејзиниот син Павле Драгор. Суптилитетот со кој го

постигнува тоа, понекогаш е толку пластичен што не ретко добива благи магични навеси, а во некои моменти преминува во бајковност.

Спротивно, иако претходно создаде повеќе романи на теми од историското минато на словенескиот народ, во *Капеланот Мартин Чедермац* на Франце Бевк нема и некаков епски, толстоевски, глобален зафат во општествено-политичката и во социјалната стварност ниту на цела Словенија, па не дури ни на Бенешка Словенија посебно. Но, тоа не значи дека романот не дава можност таквата рамка читателот и сам да ја подразбере. Не само поради неговите (на читателот) можности, ниту само поради улогата што ја има според теоријата на рецепција, туку најмногу поради тоа што *Капеланот Мартин Чедермац* беше во најтесна врска со актуелните случувања. Во дослух со социјално ангажираниот реализам во словенечката и во некои на неа генетски блиски литератури од периодот меѓу двете светски војни, во овој роман Бевк така речи директно се концентрира врз процесот на денационализацијата, на кој, со забраната да се употребува словенечкиот јазик во црквата, Словенците од Приморјето се најжестокото изложени. Но, без премногу да се интересира за национално-политичките дејствија, кои ги префрлува на нивоата кои читателот мошне лесно ќе ги подразбере, односно ќе ги прочита меѓу редовите, главните сегменти на романескното ткиво и тој, мошне чувствително, ги проникнува како со национално-етичките, така и со хуманистичко-христијанските нормативи во свеста на неговите протагонисти, а најмногу и пред сè со психолошките состојби во кои најзабележливо се наоѓа насловниот јунак на романот.

Создавајќи ги своите највисоко остварени романи во време во кое не само македонската, туку и словенечката литература не само што имаат обврски да изразат моменти и состојби од национално-егзистенцијалниот развој на нивните народи, туку и најмоќно партиципираат во и влијаат врз тој развој, и Стојан Христов и Франце Бевк, без да им изневерат на своите индивидуални креативни природи, создаваат романи во кои суптилно ќе вткаат неодминливи моменти од егзистенцијалните состојби и опстојби на нивните народи. За Христов тоа ќе бидат случувања од тогаш сè уште блиското минато на неговите поробени Македонци, а за Бевк тоа се дури и во времето на самото пишување на романот актуелни случувања. Тоа не е без врска со времето во кое се создавани тие романи, време во кое, според развојноста на македонскиот и на словенечкиот народ, и двајцата автори не само што имаат богат и соодветен тематски материјал за создавање дела кои ги допираат тие сфери од колективниот живот на двата народа, туку, веројатно, чувствуваат дури и морални обврски да го прават тоа. Последново е особено карактеристично за Бевк. Настрана од тоа, бидејќи се создавани

од неодминливи и од искусни автори, романите *Мара* и *Капеланот Мартин Чедермац* можат да се споредуваат и на чисто уметнички рамништа. Иако на некои од тие прашања некакви одговори веќе се дадоа и во рамките на овој прилог, тие можат да бидат потенцијален предмет на далеку посложени и на квалитативно поинакви споредбени аналитички пристапи кон овие неодминливи романескни остварувања во македонската и во словенечката литература од XX век.